

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF ECONOMIC TERMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Шелепкова І.М.,

*orcid.org/0000-0001-9431-4868**старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця*

У роботі аналізуються та систематизуються теоретико-методологічні засади дослідження економічної термінології української мови, можливості використання таких термінів у дослідницькій і навчальній практиці та під час формування нормативно-правової бази економічної політики держави.

Сьогодні термінологія відіграє провідну роль у всіх живих мовах під час створення так званого міжнародного лексичного фонду, тому що мистецтво, техніка і економіка не замикаються в національних межах.

У зв'язку з цим як в практиці міжнародного спілкування, так і в лінгвістичній науці посилюється інтерес до всього, що в різних мовах є загальним і подібним.

Процесу обміну науковою економічною інформацією сприяють лінгвістичні й екстралінгвістичні чинники. Сьогодні жодна держава у світі не може успішно розвиватися без інтеграції до світової економіки. Причому простежується пряма пропорційна залежність між ступенем інтеграції в світове господарство і рівнем розвитку внутрішньої економіки. Це не може не позначитися на словниковому фонді української мови.

Такі зміни є поштовхом для зростання інтересу до проблем термінології, для появи нового підходу до вивчення мови, пов'язаного з універсальністю мовних номінацій в сучасних мовах, які спостерігаються в економічних терміносистемах.

Для нас терміносистема становить інтерес як модель, що описує людську діяльність у сфері економіки. Така терміносистема відображає сучасний стан економіки.

Економічна терміносистема – це складне поняття на позначення взаємопов'язаних на лінгвістичному рівні наукових і професійних понять мови економіки. При цьому терміносистема є основним елементом і частиною системи як єдиного цілого.

Економічна терміносистема, яка є динамічною частиною словникового складу загальнолітературної мови, відповідає сучасному рівню розвитку суспільства.

Ключові слова: термін, економічна термінологія, термінологія, термінологічні словники, галузь економіки.

In Article we analyze and systematize the theoretical and methodological principles of research of economic terminology of the Ukrainian language; possibilities of their use in research and educational practice, at formation of normative-legal base of economic policy of the state.

Today, terminology plays a leading role in all living languages in the creation of the so-called international lexical fund, because art, technology and economics are not locked within national borders.

As a result, both in the practice of international communication and in linguistics, there is a growing interest in everything that is common and similar in different languages.

The process of exchanging scientific and economic information is facilitated by linguistic and extralinguistic factors. Today, no country in the world can develop successfully without integration into the world economy. Moreover, there is a direct proportional relationship between the degree of integration into the world economy and the level of development of the domestic economy. This can not but affect the vocabulary of the Ukrainian language.

Such changes are an impetus for the growing interest in the problems of terminology, for the emergence of a new approach to the study of language, associated with the universality of language nominations in modern languages, which are observed in economic terminology.

For us the terminology system is of interest as a model that describes human activity in the economy. This terminology reflects the current state of the economy.

An economic terminology is a complex whole used to denote linguistically and professionally interconnected concepts of the language of economics. Thus the terminological system is the basic element, is a part of system, a single whole.

Economic terminology, which is a dynamic part of the vocabulary of general literary language, corresponds to the current level of development of society.

Key words: term, economic terminology, terminology, terminological dictionaries, branch of the economy.

Постановка проблеми. Сьогодні під термінологією розуміють науку про терміни як частину словникового складу мови, що охоплює спеціальну лексику й систему позначень

наукових і професійних понять будь-якої галузі знань. Однак для першого значення є вже відповідник «термінознавство», а для другого – «професійна лексика».

Поняття «термінологія» у словниках також трактується по-різному: у «Словнику лінгвістичних термінів» Ольги Ахманової термінологія пояснюється як сукупність термінів галузі виробництва, діяльності, знання, що утворює особливий сектор (пласт) лексики, який найлегше піддається упорядкуванню. У словнику Дмитра Ганича та Івана Олійника цей термін трактується як система термінів певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя або сукупність термінів мови. У «Словнику лінгвістичних термінів» Євгена Кротевича та Ніни Родзевич читаємо про сукупність термінів, що вживаються у будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові.

З огляду на це можна говорити про термінологію певної науки або окремої дисципліни (напр., термінологія лінгвістична, граматична, фонетична тощо), а також про термінологію мови загалом на певному етапі її розвитку. Отже, термінологія – це не система термінів, а сукупність термінів, що входять до певної термінологічної системи.

У нашій роботі під час визначення поняття «термін» візьмо за основу тлумачення із «Великого тлумачного словника сучасної української мови»: «<...> слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [1, с. 1444]. Під поняттям «економічний термін» будемо розуміти слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства.

Вивчення проблем термінології, визначення її місця у структурі мови є одними із актуальних завдань лінгвістичної науки. Термінологія кожної окремої галузі засвідчує її досягнення на певному етапі розвитку і відображає перспективи подальшої динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологія як спеціальна галузь знання привертає значну увагу дослідників. Це пояснюється міжнародним характером сучасних наукових знань, процесами інтеграції, прагненням до уніфікації термінів і подолання мовних перешкод у різних сферах соціально-економічної діяльності.

Зазначимо, що термінологія вже давно стала об'єктом дослідження як зарубіжних (Ойген Вюстерн, Віктор Виноградов, Дмитро Лотте, Микола Баскаков, Олена Земська), так і українських (Ірина Кочан [2], Таміла Панько [3], Любов Струганець [4]) дослідників.

На думку Олександри Суперанської [5], термінологія сучасності – це штучно формований

лексичний пласт, кожна одиниця якого має певні обмеження для вживання і оптимальні умови для існування і розвитку.

Нині у науці виділяють такі ознаки терміна: термін однозначний, має тенденцію до однозначності, однозначний у межах певної термінологічної системи; термін системний; наявність у терміна чіткої дефініції; у багатьох термінологічних дослідженнях суттєвою ознакою терміна була його короткість (стислість) у плані вираження.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація та розвиток теоретико-методологічних засад дослідження економічної термінології української мови, а також вивчення можливості використання термінів у дослідницькій і навчальній практиці, зокрема під час формування нормативно-правової бази економічної політики держави.

Економічна термінологія є украї динамічною мовною підсистемою, оскільки постійно відбувається науково-технічний розвиток, з'являються нові поняття, які потребують номінації, унаслідок чого утворюються нові терміни.

Спеціальні слова, що з'являються, входять до сфери професійної комунікації і вербалізують спеціальну картину світу, яка переважно репрезентується саме за допомогою термінології. Аналіз основних положень теоретичного термінознавства дає можливість визначити місце термінологічної лексики серед інших лексичних підсистем мови.

Виклад основного матеріалу. Розвиток термінології почався задовго до її наукового лінгвістичного осмислення і вироблення критеріїв щодо тих або інших одиниць термінологічної лексики.

Економічна термінологія, що є об'єктом нашого дослідження, пройшла довгий шлях розвитку, але процес творення понять у ній відзначався певною стихійністю. Такий перебіг подій зумовлений низкою як лінгвістичних (розвиток мови, міжмовні процеси, зникнення певних понять і перехід економічних термінів до розряду історизмів, архаїзмів, поява нових понять – неологізмів), так і екстралінгвальних чинників (розвиток економіки, вплив терміносистеми мови тієї країни, з якою співпрацювала Україна (німецької мови на початку ХХ ст. або англійської наприкінці ХХ ст.), перехід від однієї системи господарювання до іншої тощо).

Сучасна українська економічна термінологія почала формуватися ще в період Київської Русі з розвитком торговельних відносин, пройшовши шлях від понять ремесел до одиниць сучасних міжнародних економічних відносин.

Відомо, що справжній розквіт української лексикографії розпочався у 20–30-ті рр. ХХ ст. Видані в цей період перекладні російсько-українські словники були першими в розбудові лексикографічної роботи в Україні і певною мірою задовольняли нагальну потребу щодо культури української мови. Вони відіграли значну роль у нормалізації сучасної української літературної мови, поширенні мовних норм та їх кодифікації, у піднесенні української мовної культури на початку ХХ ст.

Лексикографічні праці періоду 50–60-х років ХХ ст. сприяли уніфікації тогочасної термінології. Серед них слід виділити «Російсько-український словник соціально-економічної лексики» С.А. Воробйової та Т.К. Молодід, оскільки українська мова тоді вживалася обмежено. В освітніх закладах та державних установах переважала російська мова. Словник подає переклад іншомовних лексем без власне українських відповідників.

У 90-х роках ХХ ст. українська термінографія пережила новий етап свого розвитку. Видалася низка тлумачних та перекладних словників у різних галузях науки і техніки.

Однією з найбільш ґрунтовних праць був виданий у 1994 р. Комітетом наукової термінології та Інститутом мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України «Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки».

Серед значної кількості галузевих економічних праць найбільш ґрунтовними перекладними словниками, що характеризуються чіткістю й унормованістю словникових статей, сприяють систематизації та стандартизації економічної термінології, правильному, свідомому використанню галузевих термінологічних одиниць, є «Українсько-російський і російсько-український словник: сфера ділового і професійного спілкування» Віктора Михайловича Бріцина та Олександра Онисимовича Тараненка, що вийшов друком у Києві 2011 року.

Поряд з великою кількістю перекладних словників наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. було видано й низку тлумачних економічних словників, таких, наприклад, як «Економічний словник-довідник» за редакцією доктора економічних наук С.В. Мочерного (1995 р.). Валерій Коломойцев створив «Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємництво» (2000).

2002 року вийшло друком четверте видання «Фінансового словника» Анатолія Загороднього, Геннадія Вознюка та Тамари Смовженко, що містить визначення й тлумачення понад 5000 понять

і термінів, які охоплюють такі теми: «фінансова система держави», «місцеві фінанси», «фінанси підприємств», «фінансування і кредитування підприємницької діяльності», «цінні папери і фондовий ринок» тощо.

Найбільшим за обсягом охоплених термінів і за детальністю тлумачення понять є цикл наукових праць «Економічна енциклопедія» у трьох томах (2000–2002 рр.) та «Економічний енциклопедичний словник» у двох томах (2005–2006 рр.). У виданнях максимально точно подано характеристику економічних категорій, понять, теорій та концепцій економічної науки, законів і закономірностей розвитку економіки, оцінку внеску видатних вчених та економістів-практиків у процеси наукового пізнання і суспільних трансформацій.

Попри низку праць про економічну термінологію (переважно це дисертаційні роботи, присвячені таким питанням, як закономірності формування та сучасного розвитку термінології ринкових відносин, характеристика структурно-семантичних параметрів аналітичних номінацій економічної терміносистеми української мови, дослідження новітньої економічної термінологіки у плані комунікативно-стилістичного функціонування у текстах періодичних видань тощо), сьогодні потребують дослідження такі аспекти економічної термінології, як:

- висвітлення питань формування української економічної термінології;
- з'ясування шляхів появи економічних термінів у термінологічній системі;
- визначення фонду економічної термінології та її місця у словниковому складі;
- розмежування економічного терміна і загальноживаного слова;
- диференціювання термінів за ступенем семантичної цілісності;
- дослідження й системний аналіз економічних термінів і простеження впливу на них таких процесів, як тяглість і зрушення.

Спеціалізовані лексичні підсистеми є неоднорідними. Зокрема, необхідно розмежувати професійну і термінологічну лексику, показати взаємозв'язок термінологічної та професійної лексики в системі економічних понять, а також подати у роботі класифікацію понять спеціальної лексики:

- нормативні терміни – слова, що позначають спеціальні поняття й відповідають усім вимогам до національних і запозичених термінів, наприклад:

«Рента – дохід з капіталу, землі або майна, що його власники одержують регулярно, не займаючись підприємницькою діяльністю.»

Абсолютна рента – форма земельної ренти, одержувана землевласниками незалежно від родючості і місця розташування земельних ділянок.

Довічна рента – умовна рента, при якій платежі припиняються у разі смерті певної особи (або осіб), зазвичай ануїтента.

Натуральна рента – рентна плата у вигляді частини врожаю орендаря, що передається землевласнику» [1, с. 1213]);

– професіоналізми (слова й словосполучення, які вказують на економічне поняття, але повністю не розкривають його суті, є зрозумілими для фахівців, наприклад: «Інфляція

1. Надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення.

Вбудована інфляція – інфляція, яка характеризується середнім рівнем за певний період часу.

Відкрита інфляція – інфляція за рахунок зростання цін споживчих товарів та виробничих ресурсів.

Експортована інфляція – інфляція, що переноситься з одних країн в інші через механізм міжнародних економічних відносин.

Імпортована інфляція – інфляція, викликана впливом зовнішніх чинників, тобто надмірним притоком в країну іноземної валюти та підвищенням імпортованих цін.

Індукована інфляція – інфляція, зумовлена впливом зовнішніх чинників.

Інфляція витрат – інфляція, що проявляється у зростанні цін на ресурси, чинники виробництва, внаслідок чого зростають витрати виробництва.

Інфляція попиту – інфляція, яка проявляється у перевищенні попиту над пропозицією.

Кредитна інфляція – інфляція, зумовлена надлишковою кредитною масою грошей у грошовому обігу.

Повзуча інфляція – інфляція, що розвивається повільними темпами).

2. Втрата колишнього значення, знецінення» [1, с. 503]).

Серед групи професіоналізмів виділяємо низку словосполучень, які умовно можна назвати професійними висловлюваннями. Це вирази, зрозумілі виключно спеціалістам певної галузі, що вживаються переважно в усному мовленні: «гарячі гроші», «дешеві гроші», «дорогі гроші». Наприклад, у словнику маємо таке тлумачення: «Гроші – металеві й паперові знаки, що є мірою вартості у разі купівлі та продажу. Кредитні гроші.

Гарячі гроші – гроші, що їх одержано в результаті спекулятивних або арбітражних операцій.

Дешеві гроші – здешевлення банківських кредитних грошей внаслідок проведення центральним банком певних заходів.

Дорогі гроші – гроші, купівельна спроможність яких зростає» [1, с. 263];

– жаргонізми – периферія термінологічної лексики, що вживається лише в усному мовленні й нормативно не закріплюється словниками або у словниках позначається як жаргонізми: «бакси» («Бакси, -ів (бак, -а). Американські долари» [1, с. 56]) – нормативне «долари»; «бабки» («Бабки –бок. Гроші. Підбивати бабки – підводити підсумки» [1, с. 50]) – нормативне «гроші»).

Але у нашій статті ми хочемо наголосити, що між термінами та загальноновживаною лексикою відбувається постійний обмін: терміни входять до складу загальнономовних одиниць і, навпаки, слова загального вжитку змінюють деякі свої характеристики й стають термінами.

Термінологізація в нашому розумінні – це збагачення фонду термінології наявними мовними одиницями загальнолітературної мови у процесі вторинної номінації. Процес наближення терміна за всіма ознаками до загальноновживаного слова має назву детермінологізації. Цей процес відбувається тоді, коли спеціальна одиниця починає набувати ознак звичайного слова, тобто втрачає сувору визначену системність, однозначність і набуває емоційно-експресивного забарвлення тощо.

Наприклад, термін «дивіденд» у мові вживався спочатку в спрощеному термінологічному значенні, а нині дивідендами часто називають будь-які прибутки незалежно від їхнього походження: «дивіденд –у.

1. Частина прибутку акціонерних товариств, яка щорічно розподіляється між акціонерами за акціями.

Дивіденди до оплати – поточні зобов'язання, які вказують на суму оголошених, але не виплачених дивідендів.

Дивіденди у формі акцій – дивіденди, що їх виплачують у формі додаткових акцій.

Опційний дивіденд – дивіденд, що передбачає право вибору форми його одержання (гроші чи нові акції).

Попередній дивіденд – частина коштів, виплачена раніше, ніж був складений та прийнятий підсумковий річний баланс.

2. Доходи, отримувані суб'єктом оподаткування за корпоративними правами» [1, с. 294].

Лексика складається з різних підсистем, які є предметом дослідження різних лінгвістичних дисциплін і засобом спілкування в різних комунікативних сферах. Виходячи з цієї точки зору, можна

виділити такі підсистеми мови, як професійна, загальноживана, жаргонна, діалектна лексика.

Серед перерахованих підсистем загальноживана лексика є основою, а окремі підсистеми трактуються як такі, що знаходяться на периферії. Між загальноживаною і термінологічною лексикою відбувається постійний обмін, в результаті якого мають місце детермінологізація спеціальної лексики, термінологізація загальноживаної лексики і транстермінологізація, тобто перехід лексичної одиниці з однієї терміносистеми до іншої.

Завдяки саме цим процесам відбувається поповнення і оновлення термінологічної лексики.

Висновки. Терміни і термінологія є необхідним інструментарієм формулювання наукових теорій, законів, положень. Вони розглядаються як невід'ємний компонент науки, техніки і виробничої діяльності. Оволодіння термінологією є основним кроком в оволодінні будь-яким спеціалізованим знанням, оскільки термінологічні одиниці відіграють важливу роль у професійній і науковій комунікації.

Необхідність подальшого детального вивчення термінології української мови зумовлена, з одного боку, активним розвитком української термінології, що в повному обсязі ще не досліджена, а з іншого боку, потребою багатоаспектного вивчення всіх складників системи української мови, виявлення особливостей їх структури і функціонування, закономірностей їх взаємозв'язків.

У сучасному українському житті явища економіки превалюють над іншими, диктують свої умови, є визначальними в багатьох сферах буття нації і держави. Вони стали (чи стають)

стрижнем, навколо якого відбуваються основні зміни й інновації.

Така центричність економічних явищ, безумовно, наполегливо вимагає їхнього номінування, до того ж не тільки на загальному рівні, а й на рівні деталей. Це підсилюється значним обсягом новацій в економіці, які необхідно усвідомити й систематизувати.

Зокрема, важливим є висвітлення сталих явищ і явищ, які є виявами зрушень і змін, а також особливостей розвитку в загальнотермінологічному контексті. Маємо добрі початки у працях Ірини Кочан, присвячених динаміці і кодифікації термінів із міжнародними компонентами в сучасній українській мові [2], і Любові Струганець, присвячених динаміці лексичних норм української літературної мови ХХ століття [4]. Важливість зазначеного дослідження полягає у зв'язку з визначенням перспектив розвитку української економічної терміносистеми.

У зв'язку з зазначеним можна визначити основні завдання такого дослідження:

- установлення основних чинників, що сприяють змінам у термінології;
- з'ясування рівнів, на яких відбуваються найпомітніші зміни (семантичні, словотвірні, стилістичні, морфологічні тощо);
- визначення основних шляхів становлення економічної термінології і її входження до наявних систем тощо.

У цій роботі важливими можуть стати як загальнозастосовувані (описовий, порівняльний, експериментальний), так і специфічні (метод моделей, метод опозицій, метод дистрибуцій) методи мовознавчого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / уклад. і голов. ред. : В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с. : іл. ISBN 966-569-013-2.
2. Кочан І.М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові. Львів : Вид-ий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 520 с.
3. Панько Т.І. Від терміна до системи. Львів : Вища школа ; Вид-во при Львівському університеті, 1979. 146 с.
4. Струганець Л. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі української літературної мови ХХ ст. Тернопіль, 2002. 352 с.
5. Суперанская А.В. и др. Общая терминология. Вопросы теории. Москва : ЛИБРОКОМ, 2012. 248 с.